

K politickým zápasům o školu v českých zemích na konci 19. století

Doc. dr. JOSEF CACH, CSc.,

dr. KAREL RÝDL,

dr. JOSEF VALENTA,

katedra pedagogiky filozofické fakulty

Univerzity Karlovy, Praha

Či nemá syn dělníka dostat stejné vzdělání ve školách jako váš syn, pane Riegře? — Polemika dopisovatele Budoucnosti (VI, 1879, s. 114), listu průkopníků socialismu, s vůdcem české buržoazní politiky.

Činí-li tedy zákon (novela) v tomto ohledu jakési ústupky chudému lidu, shoduje se to v plné míře se skutečným stavem věcí a nezbytnými potřebami, aniž se tím zhoršuje stav školy. — F. L. Rieger v debatě v poslanecké sněmovně říšské rady — Posel z Budče XIV, 1883, s. 396.

Problematika studie je dokladem nejen vzestupu a poklesu, ale zejména složitosti školskopolitických bojů za kapitalismu volné konkurence a politického liberalismu v mnohonárodnostní rakousko-uherské monarchii. V bojích zastaralého a reakčního pojetí této problematiky na přelomu 70. a 80. let 19. století s pojetím tehdy pokrokovým se střetávají názory na výchovu a vzdělání katolické církevní hierarchie a dalších přežívajících opor feudální společnosti před r. 1848, názory liberální buržoazie a jejího demokratického křídla, názory politických stran včetně staročechů a mladočechů, názory učitelstva a také již názory průkopníků socialismu a dopisovatelů dělnického tisku. Permanentní napětí mezi teorií a praxí, jak o něm svědčí zákonitosti vývoje školských institucí a pedagogických teorií, je v tomto případě promítnuto do vyhraněných školskopolitických bojů před přijetím novely ke školskému zákonu z r. 1869 v r. 1883 a v období realizace novely.

Buržoazní historiografie školství nemá až na výjimky (máme na mysli především Pedagogickou encyklopedii za redakce O. Chlupa, J. Kubálka a J. Uhra z let 1938—1940) důstojného pokračovatele v kritice postupu představitelů české buržoazní politiky v období novely, jako je 1. díl publikace Vývoj a dnešní soustava školství O. Kádnera z r. 1929. Ve vývoji marxistického hodnocení problematiky, které je současně kritikou dosavadního pozitivistického přístupu O. Kádnera, má důležité místo studie M. Cipra o vývoji základního školství z r. 1969. Významná publikace sovětského vědce M. N. Kuzmina o vývoji školství a vzdělání v Československu z r. 1971, v českém překladu z r. 1981, sledující zejména metodou analýzy úředních, tj. ne zcela objektivních, statistických údajů úlohu školských institucí ve zvyšování gramotnosti lidu a přinášející řadu podnětů také do sociologie výchovy, ponechává proble-

matiku tohoto rázu poněkud stranou. Publikace O. Urbana o české společnosti v letech 1848—1918 z r. 1982 je dosud nejcennějším pohledem historika národních dějin i na některé otázky školské politiky.

Naše studie chce být počátkem dalších studií stavějících na včlenění problematiky do širších souvislostí společenských i hospodářských, na konfrontaci buržoazní politiky se stanovisky pokrokového učitelstva a pokrokovějších pedagogů i s počátky názorů průkopníků socialismu na výchovu a vzdělání. Převládá v ní historickosrovnávací metoda, založená na kritické analýze a rekonstrukci faktů známých a zejména faktů nových.

Říšský školský zákon z r. 1869 je v rozmezí školských reforem z let 1774—1775, 1849, 1869 a 1948, tedy v historickém rozpětí téměř dvou století od vrcholné krize feudální společnosti přes vývoj kapitalismu až po počátky lidově demokratické společnosti v Československu, mimořádně významným dokumentem školské politiky a v určité míře i liberálně buržoazní pedagogiky. Je stabilizací dvoukolejného a buržoazně třídního školského systému se všemi jeho sociálními a politickými bariérami. Současně pokrokově vymezuje vztahy mezi katolickou církví, státem a školou, prodlužuje povinnou školní docházku na většinu území monarchie na 8 let a vytváří pro ni institucionální základnu v měšťanské škole, poskytuje základnímu školství určitý prostor pro první kroky modernizace obsahu vzdělání a metod vyučování, zabývá se postavením učitele po stránce společenské, právní, finanční a buduje pro jeho vzdělání učitelské ústavy, umožňuje vývoj institucí pro výchovu dětí městské chudiny v předškolním věku atd. Zákon je dovršením přechodu od pozdně feudálního úsilí státně utilitaristického a germanizujícího pojetí školské politiky tereziánské a josefínské doby ke státem řízenému školskému systému, vyrůstajícímu i z celkové evropské problematiky průmyslové revoluce a jejích požadavků na vyšší obecné vzdělání lidových vrstev v městech i na venkově. To vše je v souladu s principy liberálně buržoazní pedagogiky německorakouské včetně byrokraticky pojaté aplikace pruského herbartismu především na didaktiku a metodiky obecné a měšťanské školy. K tomu přistupují i ohlasy české liberálně buržoazní pedagogiky na návrhy na reformu školství z revolučního roku 1848.

Jestliže po potupném konkordátu z r. 1855, tzv. Canossou rakouské kontra-revoluční a absolutistické vlády za josefinismu z konce 18. stol., anglický státník Clarendon charakterizoval rakouskou monarchii jako stát imunní k novodobé civilizaci, dostalo se toto ekonomicky i politicky retardované středoevropské soustátí do středu školské politiky v Evropě zásluhou zákona z r. 1869, a to zejména způsobem řešení vztahů Vídně a Vatikánu a zavedením osmileté školní docházky, nejdelší v tehdejší Evropě.

Realizace zákona byla brzděna ihned počátkem 70. let. Podíl na tom má především vysoký katolický klérus, k němuž se přidávají podstatké zbytky feudálů a nově se utvářející vrstva velkostatkářů. Zejména kazatelny se podílejí na získání antipatií části venkovského obyvatelstva proti zákonu, který prodlouženou školní docházkou brzdil používání laciné dětské pracovní síly v zemědělství. V kapitalisticky nejrozvinutější části monarchie, kterou byly v těchto letech společně s Horním a Dolním Rakouskem české země, proti zá-

konu podobně argumentují majitelé větších továren, kteří i nadále mohou udržovat tzv. fabriční školy, nástroj k zneužívání zákona i k vykořisťování práce dětí z proletářských rodin.

Dne 7. října 1879 poprvé jednala poslanecká sněmovna říšské rady ve Vídni za účasti českých poslanců, kteří takto za nové vlády Taaffeho, charakterizované jako „železný kruh pravice“ a provádějící zahraniční politiku sblížení s Bismarckovým Německem, ukončili dlouhodobé období pasivní opozice vůči Vídni, aniž dosáhli většího pokroku při realizaci státoprávní politiky 60. let. Krokem vpřed v urovnání vztahů německé a české buržoazie měla být Streymayrova jazyková nařízení z r. 1880 o rovnoprávnosti německého a českého jazyka a nová jednání o poměrech na pražské univerzitě. Vyhlášení německého sudetského i českého nacionalismu, pramenícího také z těchto jednání, bylo doprovázeno řadou politických a kulturních událostí, jež se trvale staly částí novodobého povědomí národa, jeho učitelstva i lidových vrstev. Máme na mysli požár Národního divadla v r. 1881 a jeho obnovení v r. 1883, úspěchy české vědy, umění a literatury, které začaly být rovnocenným partnerem německé vědy, malou volební úpravu v r. 1882, vznik Ústřední matice školské jako protiváhy německého Schulvereinu a v neposlední řadě vznik ústředních učitelských spolků v Čechách i na Moravě v letech 1880 až 1882, vznik revue Paedagogium za redakce G. A. Lindnera v r. 1879 a bojovných Učitelských novín v r. 1883, rozmnožujících tehdy již pestroutu paletu či směs různorodého učitelského tisku. Za účasti českého ministra A. Pražáka dochází k další vlně perzekuce dělnického hnutí.

Kostky k boji o novelu byly vrženy memorandem biskupů z českých zemí a předlohami k úpravě zákona, které předložili Lichtenštejn a Lienbacher v letech 1879 a 1880. Ale již dříve se řadily fronty, a to nejprve ve vztahu k problematice, která po zrušení jezuitského řádu, tereziánských a josefinských reformách byla po celé století jedním z klíčových „politik“ Taktické důvody vedly zástupce vysokého katolického kléru a jejich spojence, aby tuto problematiku podřadili důvodům národohospodářským. Argumentovali také s vyššími výdaji na školství na úkor výdajů na rozvoj průmyslu a zejména vojenského potenciálu v r. 1866 Pruskem poražené monarchie. Argumentovali stavem zemědělství, kterému údajně scházely laciné pracovní síly 12–14letých dětí. Hrabě Lev Thun, znalec vývoje českého etnika a jeho kultury, vystoupil již v r. 1872 na sjezdu rakouských katolíků proti základním článkům zákona z r. 1869 a jako bývalý ministr náboženských a školských záležitostí v letech 1849–1860 získal sympatie všech zmíněných složek školskopolitické reakce. Vláda se pokusila manévrovat mezi buržoazií a polofeudální pravíci a její kritikou z řad buržoazní levice a připravila v r. 1882 pro jednání v panské sněmovně Říšské rady kompromisní návrh, vyhovující v podstatě církevní hierarchii, velkostatkářům a uspokojující také zástupce venkova z alpských zemí.

V rozporu s tezemi L. Thuna vystoupil dne 17. února 1883 L. Hasner, aby jako ministr v letech 1868–1870 a v r. 1870 předseda vlády hájil principy liberálně buržoazní školské politiky a její pedagogiky, vyjádřené školským zákonem.

Za této rozporné a napjaté situace byly zraky vlády, školskopolitické reak-

ce i jejích odpůrců upřeny ke stanovisku poslanecké sněmovny říšské rady a zejména jejího Českého klubu, v němž rozhodující slovo měl F. L. Rieger. Rieger byl zetěm F. Palackého a jako právník a statkář, který byl později za zásluhy povýšen do šlechtického stavu, nabyl vedoucího postavení v staročeském táboře. K jeho politickému vývoji, kterým je dodnes v části umělecké literatury nesprávně glorifikován, se plně vztahují Goethova slova o mladých revolucionářích — starých hofrátech. Na rozdíl od L. Hasnera v Panské sněmovně a E. Suesse, profesora vídeňské univerzity a pokrokového vědce, generálního řečníka opozice v poslanecké sněmovně a kritika ústupků vůči zákonu z r. 1869, se tento představitel staročeské politiky a kultury jednoznačně vyslovil pro vládní návrh. V dramatickém jednání, kdy každý poslanec jednotlivě vyslovoval svůj souhlas nebo veto, prosadil velmi těsné Pyrrhovo vítězství politické pravice. Je obecně známým faktem, že jen F. Tilšer, profesor pražské techniky, jako jediný poslanec Českého klubu vyslovil své statečné „ne“. Postoj zástupců české buržoazie a šlechty byl o to hanebnější, že Panská sněmovna jako orgán s vyloženě reakčním třídním a politickým složením zamítla v prvním i druhém čtení vládní návrh a přenechala poslední slovo císařskému dvoru. Hlasování dne 29. dubna 1883 v poměru 170 ku 167 hlasům připravilo novelu zákona k podpisu císaři. Novela se stala zákonem dne 2. května 1883.

Jde o zásadní ústupek buržoazní politiky katolické církvi. Již 17. prosince 1883 je vydán výnos zemské školní rady pro české království o dozoru učitelů nad dětmi při nedělních a svátečních kostelních obřadech, připomínající ovzduší konkordátní školy za bachovského absolutismu. Jde o zásadní ústupek buržoazní politiky šlechtě a velkostatkářům při uskutečňování prodloužené školní docházky. Úlevy jsou očividným aktem třídní, sociální a politické svévole vládnoucích kruhů vůči venkovskému a městskému proletariátu, útokem proti liberálně buržoaznímu pojetí vyššího základního vzdělání a jeho pedagogickému zdůvodnění v tehdejší pokrokovější pedagogické teorii v rakouských i českých zemích, máme-li na zřeteli jmenovitě F. Dittesa a G. A. Lindnera. Jde o byrokratické pojetí práce učitelstva a o snížení úrovně vzdělání v učitelských ústavech.

Novela se nevztahovala na východní část monarchie včetně Slovenska, kde jako znak dualismu nadále platil školský zákon z r. 1868.

Uvedme alespoň stručně problematiku novely do širších souvislostí školské politiky mimo hranice monarchie.

V sousedním Německu nastal po r. 1879 odklon Bismarckovy politiky od přechodného liberalismu k postupnému uskutečňování osmileté školní docházky za nového ovlivňování školy katolicismem i protestantismem. Tzv. kulturní boj o školu bezkonfesijní a laickou, kterou ve Francii po pádu druhého císařství prosadila proti katolické hierarchii vláda třetí republiky právě v letech 1881 až 1882, dostával změněnou podobu, když bylo nutno respektovat také kritiku klerikalismu ze strany pokrokové inteligence a zejména představitelů socialistického hnutí. K. Marx v kritice Gothajského programu německé sociální demokracie z r. 1875 a spolu s B. Engelsem také v dalších dokumentech se vracel k problematice vztahu kapitalistického státu, církví

a školství a poukázal na její význam pro současnost i budoucnost programu revolučního dělnického a socialistického hnutí. Postupná realizace osmileté základní školy ve Francii, která podobně jako v německých státech byla pod tlakem nových hospodářských a kulturních skutečností přehlíženou větví dvoukolejného školského systému těchto velmocí, probíhala pod rouškou světské školy, v níž církevní náboženství bylo nahrazeno vyučováním občanské nauce a morálce ve smyslu oficiální buržoazní ideologie třetí republiky.

Ekonomicky nejrozvinutější kapitalistická velmoc, kterou tehdy byla Anglie, teprve hledala v rozporu s výše uvedenými fakty vhodnou cestu k realizaci širšího základního vzdělání na základě významného zákona z r. 1870, urychleného požadavky dělnického hnutí a lidových vrstev. Ekonomicky a politicky zaostávající carské Rusko vstupovalo v těchto letech po krátkém období liberalizace školství do období nových forem politické reakce, jež postihovala po úpravách v letech 1872 až 1874 také počáteční venkovské a městské školy.

Státní dozor nad školstvím byl ve většině států, které vymaňovaly školství z područí církví různých proveniencí, doprovázen novým druhem byrokratického dozoru nad učitelem i jeho činností mimoškolskou. Ve vlastní činnosti didaktické a výchovné pozorujeme nové formy pedantismu a formalismu a současně boj pokrokového učitelstva proti těmto silným reziduím „staré školy“, který měl plnou podporu antiherbartovských proudů pedagogické teorie.

Proto pokrokový školský a pedagogický svět znovu krčil rameny nad rychlým střídajícím vzestupem a úpadkem školské politiky podunajské monarchie.

Výše uvedené události je třeba hodnotit také ve světle dalšího vývoje školské politiky v monarchii a zvláště v českých zemích, a to zejména se zřetelem k aktivizaci školské politiky pokrokovějšího křídla buržoazie v ohraničeném prostoru novely, k nové vlně protestů církevní hierarchie proti „kompromisu“ z r. 1883, k novým podmínkám učitelského hnutí v 80. letech a zejména k vývoji dělnického a sociálně demokratického hnutí koncem 80. let. Ještě v letech 1888 a 1889 obnovené reformní návrhy Lichtenštejna a Lienbachera, týkající se rozšíření úlev na všechny děti ve městech, tedy především na děti z dělnických rodin, a úlohy náboženství, především posílení úlohy katechetů v učitelských sborech, donutily vládu, aby se problematikou tohoto druhu zabývala a dokonce předložila koncept tzv. druhé novely. Útoky katolických biskupů proti duchu zákona z r. 1869 a je doprovázející pastýřské listy k věřícím měly své druhé, tentokrát podstatně méně významné jednání také počátkem 90. let. Litoměřický biskup Schoebl vydal zvláštní pastýřský list také proti sjezdu českého učitelstva v Turnově v r. 1888.

Prežitky feudalismu v oblasti pedagogiky i školské politiky byly nejvíce zakotveny v postojích katolické kněžské hierarchie. Jestliže máme na zřeteli vývoj ortodoxní katolické pedagogiky a církevní školské politiky od jejího boje s pedagogikou osvícenství a filantropismu, později s pedagogikou novohumanismu a německé idealistické filozofie 1. poloviny 19. století vůbec, přes ohlas francouzské buržoazní revoluce a revolučního roku 1848 k období konkordátní školy a k období liberalizace politického života v monarchii v 60. letech, můžeme hovořit o postupné infiltraci těchto proudů do ortodoxní pe-

dagogiky a současně o obraně proti této infiltraci, která v plné míře vystupuje právě po r. 1869. Pedagogika infiltrace, s níž se setkáváme již ve vysokoškolské příručce pedagogiky E. Milda, císařského zpovědníka a prvního profesora pedagogiky a církevní katechetiky na vídeňské univerzitě, později biskupa v Litoměřicích, však přetrvávala tyto proměny. Když F. Dittes, kritik klerikalismu a herbartismu, radikální vídeňský bojovník proti znevažování zákona z r. 1869, upozornil na úlohu této příručky ve vývoji rakouské pedagogiky, měl na zřeteli také její eklektickou metodu, mísící církevní dogmatiku s poznatky z díla J. Locka, J. J. Rousseaua, J. H. Pestalozziho aj., zatímco Herbartova pedagogika je těmito psychologicko-pedagogickými postřehy zastíněna.

Jak byly principy této pedagogiky realizovány počátkem 80. let? Proces zmíněné infiltrace ustupuje požadavkům školskopolitického boje a do popředí znovu vystupuje vztah církve, státu a školy, úsilí znovu získat alespoň částečně ztracené pozice, a to směrem k doзору církve nad učitelstvem a školskými institucemi, nad učebnicemi a jejich světonázorovou orientací. Protože však mezi nižším duchovenstvem dochází k diferenciaci, a to hlubší, než byla v období národního obrození, vztahů k představitelům církevní hierarchie i ke školskému zákonu, vystupuje církevní hierarchie nekompromisně a vyžaduje jednotný postup v přípravě novely. Příklad budějovického biskupa J. V. Jirsíka svědčí však o diferenciaci i mezi kněžstvem vyššího svěcení.

Církevní hierarchie posiluje své pozice spojenectvím s velkostatkáři a zbytky titulární šlechty.

Zejména deník Čech po r. 1872, řízený ideově pražským arcibiskupstvím na základě výroků papeže Pia IX. ke kardinálům o „zhoubnosti“ postupu vídeňských liberálů při řešení vztahu církve, státu a školy a o zákonu z r. 1869 jako nástroji „zločineckého odpadlictví“ od Vatikánu soustavně napadal principy liberálně buržoazní pedagogiky a školské politiky. Mezi učitelstvem mu napomáhal časopis Školník.

Z hlediska teleologickopedagogického se útoky tohoto druhu soustřeďovaly na princip „mravně náboženské výchovy“, vytčený zákonem, proti němuž církevní tisk a kazatelny vyššího duchovenstva stavěly princip „nábožensko-mravní“. Ostří útoku je svědectvím, že ani v nejmenším nešlo o slovní hříčku či otázku prestiže. Interkonfesijní škola v pojetí zákona byla výrazem priority světské morálky, tj. morálky liberální buržoazie. Proto byla katolickým tiskem stavěna do protikladu se školou konfesijní, rozuměj katolicky konfesijní, často i ve smyslu návratu ke škole konkordátní.

V r. 1880 měly však tyto útoky povahu represivní, namnoze i politikorepresivní. Tak např. list Čech kritizoval 3. sjezd učitelstva, který se konal v srpnu v Praze a prosadil za účasti asi 1 200 delegátů „nejlepší zásady doby“ jako zásady pedagogiky Komenského a zásady pedagogiky liberální buržoazie. Kritika sjezdu byla společně s hlášením pražského policejního komisařství základem k důtce ministra vyučování a kultu zemským úřadům v Praze, aby napříště — počínaje zemskou školní radou — důsledněji dbaly na dodržování Řádu školního a vyučovacího pro školy obecné z r. 1870, jmenovitě V. oddílu, týkajícího se povinností učitele jako státního úředníka.

Stejně jako u církevní hierarchie také u zbytků šlechtické aristokra-

cie, propojené ve značné míře s velkostatkem, byly hospodářské, podnikatelské a obchodní zájmy jakousi skrytou záclonou, za níž byla skryta namnoze ještě polofeudální ideologie a její spojenectví s katolickou církví. Pokrevní a jiné svazky aristokracie, která byla v naprosté většině německého původu, byly navíc propojeny se zájmy šlechty z rakouských, jmenovitě alpských zemí a jako takové měly i ve školské politice na přelomu 70. a 80. let nebezpečné postavení.

Pochopitelně i mezi touto společenskou třídou a v některých případech novou mezivrstvou sociální struktury 2. poloviny 19. století docházelo k diferenciaci také ve vztahu k buržoazii a jejímu postupu v boji o zákon či o novelu. Tak např. Jan hrabě z Harrachu, potomek historické šlechty a účastník demonstrativní pouti F. Palackého, F. L. Riegra aj. do Moskvy, používal na svém velkostatku pokrokových metod buržoazie a jako „rebelant“ mezi aristokracií sympatizoval až do konce 80. let s kulturní a školskou politikou staročechů. Tato diferenciaci ovšem vedla zpětně k jednotnému postupu proti principům zákona z r. 1869. Václav hrabě Kounic, poslanec českého sněmu v r. 1883 za velkostatek, byl později poslancem říšské rady dokonce za mladočechy, pozdější kritik postupu staročeské strany při projednávání novely.

Šlechta na rozdíl od církevní hierarchie neměla svou samostatnou ideologii v oblasti školské politiky. Ta se proto pohybovala mezi katolickým vysokým klérem a pravým křídlem buržoazie a v 80. letech byla spojencem reakčních sil z alpských zemí monarchie. Právě zástupci těchto sil z alpských zemí striktně vyžadovali zkrácení povinné školní docházky a poukazovali přitom na ekonomické a finanční důsledky.

Školská politika monarchie byla od Říjnového diplomu v r. 1860 téměř zcela v rukou vídeňské buržoazie, především jejího liberálního křídla. Školský zákon z r. 1869 byl jejím velkým vítězstvím a novela třídním a politickým kompromisem této politiky.

Jaké jsou pedagogické postuláty této politiky? Ideály revolučního roku 1848 jsou spojovány s výsledky německé klasické pedagogiky 1. poloviny 19. století i s utvářející se tradicí obrozeného školství. Od 60. let si buržoazie uvědomuje význam národohospodářských hledisek — včetně požadavků rozvoje průmyslu i zemědělství — také v oblasti školství. Když školská politika staročechů po r. 1879 reviduje svůj program pasivní rezistence vůči Vídni, spočívající také v kritice zákona z r. 1869 jako centralistického, v kritice rozdělování finančních prostředků pro jednotlivé země a oblasti monarchie a v kritice poměrů na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, je doslovně zaskočena útokem politické opozice a katolické reakce na základny liberálně buržoazní školské politiky z období let 1868 až 1869. Rozčarování v parlamentní levici nad výše zmíněnými návrhy na úpravu zákona a opatrnické prohlášení Taaffeho vlády k nim nejsou ovšem pro Český klub dostatečným varováním.

Jaké poměry vládnu tehdy ve vídeňské oficiální pedagogice? Na univerzitě přednáší Th. Vogt, po smrti T. Zillera předseda herbartovského spolku pro vědeckou pedagogiku v Lipsku, bez většího vlivu na učitelstvo i na školskou politiku buržoazie. Na pokrokové učitelstvo ve Vídni a postupně v celé monarchii má však vliv již citovaný F. Dittes, ředitel vídeňského pedagogia. „rakous-

ký Diesterweg“, kritik jednostranností herbartismu a jmenovitě kritik klerikalismu a byrokratismu. Na protest proti zvratu vídeňské školské politiky odchází před r. 1883 do ústraní.

Za této situace po rozdělení univerzity na českou a německou v r. 1882 jsou nejlépe obsazeny stolice pedagogiky v Praze. Po O. Willmannovi, který svou vědeckou erudici teoretika vzdělání spojuje nejen s Herbartem, ale i s křesťanskosociálním pojetím této problematiky, a po r. 1882 dále buduje pedagogický seminář německé univerzity, jsou počátky pedagogického semináře české univerzity podstatně obohaceny příchodem G. A. Lindnera jako profesora filozofie a pedagogiky, a to po boku J. Durdíka a T. G. Masaryka.

O vztahu O. Willmanna k bojům o novelu víme málo. G. A. Lindner naproti tomu již za svého kutnohorského působení vysoce cenil zásady zákona z r. 1869 jako základ moderní obecné školy a jako nástup k výše zmíněnému pedagogickému věku v podmínkách zdokonalující se kapitalistické společnosti. Koncepty pedagogické encyklopedie z let 1882 a 1883, první toho druhu v monarchii, je obranou školského a pedagogického pokroku. Např. heslo o A. Diesterwegovi je „vyznáním školskopolitické víry“ v boji proti reakci. Po příchodu na katedru univerzity Lindnerova činnost tohoto druhu z důvodů existenčních i na přání vedení filozofické fakulty ustoupila do pozadí, alespoň v činnosti publikační.

Do popředí tehdy vystupuje koncepty školské politiky F. L. Riegra jako představitele poslaneckého Českého klubu. Riegrův vztah k problematice výchovy a vzdělání má svůj vývoj od počátků jeho veřejné a publikační činnosti až po přelom 80. a 90. let 19. století, kdy vrcholí odklon od „ideálů mládí“ ke službě rakouským úřadům. Za léta 1869 až 1878 je zmapován v časopise Beseda učitelská v článcích Dr. Rieger o školách. Riegrův tiskový orgán Pokrok uveřejňuje téměř současně články Dr. Rieger o nynějším školství. Vůdci staročeské politiky zřejmě právě v těchto letech záleží na tom, aby širší veřejnost i učitelstvo znalo jeho názory z dřívějšího relativně pokrokovějšího období a aby touto cestou byl kryt odklon k nepopulární politice. Oba články jsou živě komentovány představiteli učitelského hnutí, zejména v časopise Posel z Budče. Navíc jsou tehdy mezi částí učitelstva známé Riegrovy názory na vztahy rozvoje kapitalismu, jeho ekonomiky a průmyslu a rozvoje vzdělání a školství, formulované jako cesta k třídní harmonii v národě a k blahobytu lidu. Učitelstvo proto se zájmem sleduje slibnou edici Riegrova slovníku naučného, vycházející od r. 1860 pod symbolickým heslem jejího iniciátora V práci a vědění je naše spasení.

Uvedené články z r. 1878 seznamují s vystoupením F. L. Riegra v zemském sněmu, a to jako příznivce stavu školství před r. 1869, školství ekonomicky výhodného, laciného, přijatelného pro „prostý lid a nádeníky“, nemilosrdně však smeteného zákonem z r. 1869. Neznámý autor článků v časopise Beseda učitelská statečně bojuje za učitelstvo proti těmto a podobným nájezdům „nového otce národa“ proti pokrokovému školskému zákonodárství.

Je známým faktem, že F. L. Rieger v lednu 1882 schvaluje linii staročeského tisku, který kladně komentuje Bismarckovo tažení proti socialistickému hnutí v Německu. Rieger je v té době dobře zpraven také o procesu proti představi-

telům sociálně demokratického hnutí v Čechách. Listář z února 1882 obsahuje mj. jméno L. Zápotockého, který se při obhajobě před pražskou porotou odvolal mj. na knihu A. Bráfa, profesora národního hospodářství na české univerzitě, zetě F. L. Riegra a jeho zástupce ve vedení staročeské strany, o poměrech dělnictva v českých zemích. V r. 1879 byla totiž v listu *Budoucnost*, orgánu průkopníků socialismu, publikována na pokračování stať *Kritika politického hospodářství*, kapitoly z politické ekonomie. Neznámý autor z kruhu L. Zápotockého (nebo přímo on) v ní polemizuje mj. právě s F. L. Riegre a jeho překladem francouzské publikace J. Droze o „politickém hospodářství“. V textu polemiky je uveden rozdíl mezi buržoazním a proletářským vztahem ke školství. Politikové druhu F. L. Riegra počítají s návratem investic nejen do průmyslu a obchodu, ale také do kultury a školství. Proto mají zájem na kratší povinné docházce do školy. Naproti tomu dělnické rodiny, jejichž děti vstupují již po 12. roce do poměru vykořisťovaného dělníka, mají zájem na vyšším vzdělání svých dětí. Přístup všech nadaných dětí do vyšších škol však F. L. Rieger pokládá za utopii. Nadaným dětem chudiny postačí i nadále trivium post-triviální školy před r. 1869.

„Či nemá syn dělníka dostat stejné vzdělání ve školách jako váš syn, pane Riegre?“¹⁾ tak zní otázka dopisovatele dělnického tisku k základním problémům školské politiky a také pedagogiky na přelomu 70. a 80. let 19. stol. Dopisovatel na ni odpovídá kladně i z hlediska dalšího vývoje kapitalistické ekonomiky, protože negativní odpověď by byla v rozporu s tímto vývojem i s požadavky dělnického hnutí. Tato konfrontace je v našich podmínkách jevem mimořádně závažným.

Rozpory tohoto a jiného druhu se F. L. Rieger snaží zmenšit ve vztahu k představitelům vědy a kultury i ve své bohaté korespondenci. Tak např. dne 22. srpna 1879 píše A. Pražákovi, přednímu politickému činiteli na Moravě a ministru Taaffeho vlády, o tzv. školské otázce, kterou rozumí především zrovnoprávnění německého a českého školství včetně pražské univerzity. Rozpory poměrně přesně odhalují někteří dopisovatelé učitelského tisku. Tak např. V. Kredba, učitel a pedagog staročeské orientace a předseda pražské Budče, kterého si vážil F. L. Rieger, charakterizuje ve své soukromé korespondenci z r. 1878 Riegrův vztah k učitelstvu a školství jako „vskutku zpátečnický“.

Riegrův projev před konečnou fází jednání v poslanecké sněmovně ve Vídni je vrcholem výše zmíněných negativních tendencí ve vztahu k zákonu z r. 1869 a k novele z r. 1883. Protože Riegrovi byla známá stanoviska jednotlivých politických seskupení a učitelstva, reaguje na jednotlivé části novely sice kriticky, ale jako celek ji ve smyslu výše zmíněného výroku o školství před r. 1869 přijímá. List *Beseda učitelská*, jejíž redakce právě v těchto letech nepatří mezi pokrokové, ihned této kritiky využívá, aby ospravedlnila postup Českého klubu ve Vídni.

Hodně diskutovaný § 54 o chování učitelstva mimo školu prý podle právního pohledu F. L. Riegra nevrhne učitele do náručí represivního dohledu, jak se domnívá vládní opozice, ale naopak jej povýší mezi vyvolené nositele vyšších mravních kvalit občanů. Paragraf prý nemá nic společného se sledová-

ním politického postoje učitelstva vládními orgány.

Riegrův přístup k ožehavé problematice úlev ve školní docházce je určen mj. statistickými daty z převážně agrárních okresů českých zemí a také zemí alpských, kde po r. 1869 trvaly i větší nedostatky v docházce 12–14letých dětí do obecných škol i do škol měšťanských. Podle Riegra budou tedy úlevy přínosem k hmotnému zajištění rodin chudiny. Zlepší dokonce i práci některých škol: „Táži se vás, pánové, možno-li i nejlepšími učiteli dětí od 6 do 14 let, děti obojího pohlaví současně v jedné a téže školní světnici řádně vyučovat? Požadavek tento je přímo nesmyslný... Poněvadž není však v naší moci, abychom každou školu ve vícetřídní obrátili, což by vyžadovalo nekonečných výloh, musíme hledat pomoc jiným způsobem.“⁴²) Dvanáctileté děti mohou tedy být svou výdělečnou činností zejména v zemědělství přínosem pro skromný výdělek rodin chudiny. Problematiku tohoto druhu Rieger dokumentuje i na příkladech ze života městského proletariátu a dostává se v ní až k jednostranně interpretované historce o smrti dítěte, které prý zemřelo při plnění povinností vyplývajících ze zákona z r. 1869. Dětem chudiny napříště stačí zvládnout trivium a náboženství, aby byly uvolněny z povinné školní docházky. Vždyť i někteří první čeští milionáři mnohdy neznali při ukončení školní docházky více...

Návrat ke konfesijní škole a zavedení zkoušek z náboženství pro učitele je Riegre komentován jako soulad s ústavními svobodami občanů monarchie. Je obranou dítěte před „násilím“ učitelů jiného náboženského přesvědčení. Je příspěvkem k výše uvedenému principu „náboženskomravní výchovy“. Vůdce staročeské strany dokonce kritizuje zákon z r. 1869, že je původcem odcizení české školy, když žádá konec vlády katolických kněží a nástup vlády školních rad (které Rieger ovšem vidí jen jako byrokracii v čele s okresními hejtmany). Jde o taktický manévr, který měl působit na city veřejnosti i učitelstva a zakrýt pravou podstatu projednávané novely. Vždyť jednání ve Vídni a zejména vystoupení F. L. Riegra bylo příčinou odchodu vládní opozice ze sněmovny.

Proč se odvážil F. Tilšer jako jediný z poslanců Českého klubu porušit Riegre striktně vyžadovaný jednotný postup všech českých poslanců?

Tento profesor pražské techniky, uznávaný vysokoškolský pedagog a vědec, podobně jako řada dalších příslušníků inteligence zachovával Riegre stanovená pravidla jednání českých poslanců především z hledisek národních. Z příslušníků inteligence připomínáme V. Gablera, ředitele vyšší dívčí školy v Praze a popularizátora národních dějin, jeho kolegu F. V. Jeřábka, redaktora a dramatika, J. Kvíčalu, profesora klasické filologie na pražské univerzitě a důležitého činitele staročeské politiky, E. Grégra, podnikatele a politika mladočeské politiky, dočasně docenta lékařské fakulty v Praze, apod. V Českém klubu měla inteligence významné zastoupení, a to po stránce kvantitativní i kvalitativní. Tilšer jako „rakouský a český vlastenec“, jak sám sebe charakterizuje, pokládá však v r. 1883 projednávání novely za věc zásadního rázu i po stránce vědeckého a politickoškolského pokroku. Proto vyvíjí značné úsilí, aby byly odstraněny nejprve sporné paragrafy zákony z r. 1869 a některé paragrafy aby byly zpřesněny a doplněny, zejména pokud jde o určení počtu žáků ve třídě, o práva mateřského jazyka ve škole, o vztah německého a české-

ho školství vůbec, o zkvalitnění metodické přípravy učitelstva v učitelských ústavech a o zvýšení prestiže učitelského povolání. Tilšer je však brzy nucen změnit tento postoj a odhalovat podstatu novely jako útok na zásady školského zákona. Dovoluje si přitom jako univerzitní profesor poukázat dokonce na bezkonceptnost vládní politiky v oblasti školství.

F. L. Rieger prohrál před vládní opozicí. Ta naopak bouřlivě tleská F. Tilšerovi a jeho logické a vědecky fundované argumentaci namířené proti školské reakci. Ovšem za postoj poslance Českého klubu je Riegreem diskriminován. Když však po ostudném vystoupení ve Vídni voliči donutili několik poslanců vzdát se mandátů, byl Tilšer rehabilitován.

Údlosti takového dosahu nemohly zůstat bez odezvy mezi pokrokovými spisovateli. J. Neruda, který několikrát připomínal význam zákona z r. 1869 a kritizoval pasivní opozici staročeské politiky vůči Vídni jako brzdu vyrovnání předstihu německého školství před školstvím českým, zesměšňuje v r. 1883 v Grégrových Národních listech politiku českých poslanců při vídeňských jednáních. Podobně J. Arbes, který si všímal vykořisťování dětské práce v pražských továrnách a jeho důsledků pro výchovu a vzdělání, charakterizuje ústupky českých poslanců reakci jako nedůstojné. Sv. Čech po konfiskaci Lešetínské kováře v r. 1883 nastavuje kritické zrcadlo klerikální reakci a staročechům v satirické povídce Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do 15. století. Většina spisovatelů a básníků této generace a zejména generace mladší se jednoznačně stavějí za tyto postoje.

Jak je posuzována novela na venkově, který je v této době již výrazně diferencován třídně, sociálně, nábožensky a začíná se diferencovat i politicky? Shodli se jeho pokrokovější mluvčí s mladočeským tiskem a jeho kritikou novely, zejména s E. Grégrem, který sebekriticky charakterizuje novelu jako „temnou komoru na zhasínajícím světle přílišné osvěty“?

Dosavadní historické materiály mají bohužel na zřeteli jen užší okruh voličů a jejich poslance, kdežto masa bezzemků, čeledínů a dělníků na velkostatkách nemá svého mluvčího. Tak např. dne 1. března 1883 přijímá shromáždění v Roudnici n. L. za účasti venkovského lidu od Velvar a Mělníka rezoluci, v níž je vyjádřen protest proti „přílišné poddajnosti Českého klubu vůči vládě... a proti rostoucím reakčním proudům v tomto klubu“.³⁾ Kampaň proti novele v Národních listech, která má za cíl ukázat pokrokovější tvář mladočeské politické orientace, tendence tohoto druhu posiluje. V srpnu 1882 regionální list Čáslavan vyslovuje nespokojenost s postupem staročeských poslanců ve Vídni. „Služebníčkovská“ školská politika F. L. Riegra nebyla ovšem takto přijímána všude. Ve volebním shromáždění svolaném 1. dubna 1883 do Kolína, střediska katolického a staročesky zaměřeného venkova, je novela přijata vesměs kladně jako posila náboženského ducha základní školy. Zatímco hlavní referent mluví loajálně ve prospěch reakce, zástupce sokolské jednoty z Velimi předkládá návrh rezoluce proti novele. Je dokonce podpořen velkostatkářem Pernerem z Vinařic.

O národně kulturním základu rolnické opozice nelze hovořit bez ohledu na křesťansko / katolicko / konzervativní kulturní a školskou politiku. Důsledky novely se totiž brzy obracejí nejen proti velkostatku, kde postupná integrace

s městskou buržoazií přináší také vyšší požadavky na základní vzdělání, ale i proti středním a malorolnickým vrstvám a jejich hospodářským spolkům a sdružením, majícím ráz odborných informačních a vzdělávacích středisek. V r. 1884 jsou zaznamenány četné protesty rolníků na nových táborech, které připomínají slavné tábory lidu v druhé polovině 60. let, také proti germanizační politice německého spolku Schulverein.

A. Šťastný z Padařova na Tábořsku, ideolog českého venkova a rolnický vůdce v intencích mladočeské politiky a volnomyšlenkářství, zaujímá svérázný postoj i k této problematice doby.

Odmítavě se staví proti Lichtenštejnovým a Lienbacherovým návrhům a volí k tomu protiklerikální argumentaci. Z korespondence s E. Grégrem vyplývá odpor proti „jezovitskému duchu“ gymnázia v Jindřichově Hradci a zejména proti „hromadění hanby na jméno české“, proti „bídnému, mizernému čachru s národností“ českých poslanců ve Vídni, a to včetně J. Krejčího, jinak vynikajícího pedagoga a vědce, zakladatele české geologie jako vědy, který proti svému původnímu přesvědčení zaujímá pozici ve smyslu Riegrova pokynu: „Univerzitu chcete a vzdělání národa (tj. lidu, pozn. autoři) ne.“⁴⁾ A. Šťastný v tomto důležitém osobním vyznání naráží na výtky německé protivládní opozice, jmenovitě E. Suesse, který postup Českého klubu vedení postavil do kontrastu se slavnými tradicemi českého národa jako bojovníka za svobodu myšlení a mučedníka z let 1620 až 1621.

Je zásluhou A. Šťastného, že tábořská školní rada přijala petici starostů obcí o zachování osmileté povinné školní docházky. Její iniciátor ji postoupil E. Grégrovi do Prahy pro jednání českého sněmu s doslovem, že jde o záležitost odbornou, školskou, ne politickou (jako taková by totiž narazila na odpor starořečů).

A. Šťastný v těchto souvislostech promýšlí svůj vlastní návrh na úpravu základního školství. Má na zřeteli malou maturitní prověrku jejího učiva včetně přírodních věd, dějepisu a zeměpisu, jež by byla protikladem novely. Opírá se přitom o názory lidu i učitelstva. Koncem r. 1882 podává na schůzi starostů tábořského okresu návrh nové petice ve prospěch zákona z r. 1869. Doporučuje v ní, aby školní rady rozhodovaly o žádostech rodičů „stran vystoupení dětí ze školy obecné“. I když byl odmítnut, předal petici E. Grégrovi.

Zejména výstižný je vztah k vystoupení F. Tilšera ve Vídni: „Tilšerovi závidím jeho osud, gratuluji mu srdečně. Jak chudý je národ na mužích odhodlaných. Jen drobet odhodlaných; jen samá to baba a jaká baba, nestoudná.“

[Z dopisu E. Grégrovi z konce května 1883.]

Projednání novely a její schválení ve Vídni urychlilo také řazení front mezi učitelstvem, jehož jednoty Budeč a Komenský se po třetím sjezdu v Praze v r. 1880 spojily v Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách (na Moravě došlo k podobnému sjednocení r. 1882).

Novele totiž náleží pevné místo v historii sebereflexe učitelstva, v nové kapitole života učitelské generace po revolučním roku 1848 a po období bachovského absolutismu, která postupně napřimovala „ohnutý kantorský hřbet“. Utvářející se učitelské hnutí, kterému dodaly sebevědomí změny v postavení školy po r. 1869, dostalo novelou nový impuls, ukazující sílu i slabost hnutí.

V daném historickém kontextu si však tento fakt mohla uvědomit jen část politicky uvědomělejších učitelů. Po r. 1848 se školská otázka stávala „věcí veřejnou“ a zájem politických skupin i veřejnosti o učitele stoupal. Staročeská politika má koncem 70. let ve svých řadách učitele tradicionalisty, k nimž patří také významný průkopník nových cest komeniologie F. J. Zoubek. Boj proti snižování významu zákona z r. 1869 vedou učitelé progresivisté, kteří již dříve vedli boj o nepolitičnost či političnost učitelství. Proti novele se ihned v počátcích školskopolitických bojů stavějí dva důležité mluvčí tohoto křídla, A. Frumar a J. Klika, který dokonce podává nástin koncepce sjednocené školy měšťanské a nižších tříd reálky, školy vybavené dílnami a orientované mj. i na zvýšení kvality vzdělání dívčího dorostu. První valná hromada Ústředního spolku dne 1. února 1880 za předsednictví J. L. Maška, průkopníka spolupráce učitelů a pedagogů všech slovanských zemí, vyznívá jako nástup do nové etapy bojů o zákon z r. 1869. Učitelstvo musí stát na stráži. Odtud byla inspirována petice pražské Budče z 26. února 1880 F. L. Riegrovi a pamětní spis moravského učitelstva pod vedením F. Slaměníka Českému klubu poslanců, upozorňující české politiky na význam řešení vztahů katolické církve, státu a školy i na význam delší školní docházky pro zrání mládeže. To vše bylo v plném souladu se zásadami liberálně buržoazní pedagogiky, zejména s linií G. A. Lindnera v jeho vědecké revui Paedagogium po r. 1879.

První přesnější informace o novele se objevují v Poslu z Budče v únoru 1882 formou výzvy k obraně zákona z r. 1869. Krajský sjezd učitelstva v Plzni v srpnu 1882 ve svém bohatém programu přistupuje také k důkladnější kritické analýze novely, jejíž argumenty kladně zdůvodňuje J. Lepař, ředitel učitelského ústavu v Praze a významný pedagog protilindnerovské orientace. Lepař se tímto vystoupením trvale zapisuje do stinných stránek dějin učitelstva. Rezoluce sjezdu hovoří proti konfesijní škole a žádá úlevy od školní docházky pro 13leté žáky jen jako výjimku, a to na základě hodnocení vědomostí a rodinné situace. Rezoluce je v únoru 1883 postoupena Českému klubu v naději, že bude jedním z dokumentů proti novele. „Poslanecká cesta“ se však také v tomto případě ukazuje bezvýchozí. Starosta ÚSJUč v Čechách J. Král označuje jménem učitelského hnutí jednání českých poslanců ve Vídni jako zpátečnické. Také mezi učiteli agituje řada „odpadlíků“, tj. stoupenců novely. První čísla Učitelských novin za redakce J. Krále vynášejí nad těmito učiteli soud.

J. Klika se ještě v r. 1883 v časopise Komenský, orgánu moravského učitelského hnutí za redakce F. Slaměníka, vrací k novele jako brzdě dalšího vzdělávání lidových vrstev.

Jednou z dimenzí tohoto boje je i satira. Tak např. fejtony Učitelských novin a jejich listárna z r. 1883 vyjadřují velmi přesně nálady venkovského učitelstva včetně kritiky donašců školních inspektorů, kteří již pracují podle zmíněného § 54 novely. Na pokračování vychází dopis Z Polabí, jenž je parodií těch částí novely, které hovoří o vyučování ve škole, kde jsou dovoleny úlevy. Autor patrně dobře znal argumentaci F. L. Riegrovi jako bojovníka proti zákonu z r. 1869.

Učitelstvo, které ještě na přelomu 70. a 80. let inklinovalo k politice staročechů, protože v ní spatřovalo naplnění národních snah a důvěřovalo tradici Pa-

lacký—Rieger, dostává v podobě novely řádnou politickou lekci. Ta je impulsem k částečnému přechodu pokrokovějšího učitelstva do mladočeského tábora. Zejména program Učitelských novin jako magna charta tohoto učitelstva je počátkem dalších bojů za politicky i pedagogicky progresivnějšího učitele. Děje se tak již v intencích nových proudů pedagogiky, vedených G. A. Lindnerem a jeho vědeckou školou. Poselství G. A. Lindnera učitelskému sjezdu v Brně v srpnu 1883, naplněné utopickou ideou „pedagogického věku“ v podmínkách meliorismu kapitalistické společnosti, je článkem v těchto souvislostech, článkem nadějí v době, kdy jako vysoký státní úředník nemohl veřejně vyslovit své školskopolitické krédo.

Období projednávání a schválení novely je ve vývoji revolučního dělnického hnutí v českých zemích obdobím jeho perzekuce ze strany vládních úřadů i pravice české buržoazie a obdobím dočasného narušení aktivity spolkové i tiskové. Tato je postupně obnovována po r. 1885, kdy zásluhou moravského dělnického hnutí dochází ke společnému postupu radikálů a umírněných. První tištěné stanovisko k zákonu z r. 1869 vyjadřuje L. Zápotocký v brožuře O vzdělání lidu z r. 1876. Jde o stanovisko protiklerikální, které v zákonu vidí cestu k dalšímu zpřístupňování vzdělání lidovým vrstvám. L. Zápotocký v článku Kam spějeme v listu Budoucnost z r. 1880 varuje před nástupem školskopolitické reakce, která bohužel zasáhla již také učitelstvo a proti níž mladočeský nacionalismus je neúčinnou zbraní. Kritika školské politiky rakouské a české buržoazie je spojena také s činností P. Krkošky, učitele a průkopníka proletářského tisku, a po něm na stránkách brněnské Rovnosti zejména J. Hybeše. Můžeme v ní vystopovat zásadní rozdíly mezi kritikou mladočeskou, učitelskou a proletářskou, která postupně ze zkušeností mezinárodního dělnického hnutí a z poučení ze spisů K. Marxe a B. Engelse čerpá podněty ke kritice z třídních pozic dělnické třídy.

Vrcholem snah tohoto druhu je na přelomu 80. a 90. let rezoluce památného hainfeldského sjezdu sociální demokracie v monarchii o obecné škole, která již na základě marxistické ideologie a taktiky třídních bojů za kapitalismu odsuzuje nové snahy politické reakce o doplnění novely dalšími opatřeními ve prospěch klerikalismu. „Dělnictvo činí panující třídy za to odpovědny, že drzí ten útok na školu, který návrh ten zamýšlí, s patřičnou rázností a rozhořčením odrazí.“ Program sjezdu zdůrazňuje nutnost vytvářet podmínky pro školu světskou a přístupnou všem podle schopností a nadání.

Školská politika buržoazie v mnohonárodnostní monarchii v oblasti základního školství vyvrcholila zákonem z r. 1869. V podmínkách rozvoje kapitalismu volné konkurence a politického liberalismu je v letech 1869 až 1883 veden školskopolitický boj o postupnou realizaci zákona zavádějícího nejdelší povinnou školní docházku v Evropě a provádějící historické změny ve vztahu katolické církve, státu a školy. Odhlasování potupné novely k tomuto zákonu v r. 1883 zásluhou především spojenectví Českého klubu pod vedením F. L. Riegera s reakcí klerikální, statkářskou a zbytky feudální politické moci je v dějinách českého učitelstva i české pedagogiky podnětem k další diferenciaci ideové, politické i pedagogické a je i v buržoazním táboru signálem k prohloubené diferenciaci mezi staročechy a mladočechy.

Je třeba konstatovat, že díky vztahu lidových vrstev ke vzdělání a díky výchovné a vzdělávací činnosti pokrokových učitelů 80. let 19. století právě české země společně s Vídní a jejím okolím udržely přes represivní opatření novely vysokou povinnou školní docházku a již po r. 1869 nastoupené tempo likvidace zbytků ngramotnosti a pologramotnosti nebylo ve většině okresů podstatněji narušeno. Podobně tomu je také v boji s novou vlnou klerikalizace školství, třeba právě tam společný postup vysokého kléru a školské byrokracie znamenal největší ohrožení liberálně buržoazních svobod.

Jde o významnou kapitolu ve vývoji školství, učitelstva a pedagogiky v českých zemích, znamenající vrchol školskopolitických bojů o zákon z r. 1869. Dočasné vítězství třídní a politické reakce bylo impulsem k dalšímu boji o obecnou a měšťanskou školu bez úlev a bez dozoru katolické církve, o vzdělanějšího učitele, o modernizaci vyučování zbaveného nánosu herbartismu, o nové proudy pedagogického myšlení.

POZNÁMKY

¹⁾ Budoucnost VI, 1879, s. 114.

²⁾ Beseda učitelská XV, 1883, s. 395.

³⁾ Srb, A.: *Politické dějiny národa českého od r. 1861 až do nastoupení ministerstva badenika r. 1895*. Praha 1899.

⁴⁾ Traub, H.: *Ze života A. Štastného*. Praha 1938.

⁵⁾ Tamtéž, s. 192.

PRAMENY A LITERATURA

Časopis Čech z let 1880—1882. — Časopis Beseda učitelská z let 1878—1883 (r. X—XV). — Čas. Paedagogium z let 1879—1883 (r. I—V). — Časopis Komenský z let 1882—1883 (r. X—XI.). — Učitelské noviny z let 1883—1884 (r. I, II). — Časopis Posel z Budče z let 1882—1883 (r. XIII a XIV).

Cipro, M.: Od retrospektivy k perspektivě. (K vývoji povinného vzdělání.) *Pedagogika* XIX, 1969, č. 3.

Urban, O.: *Česká společnost 1848—1918*, Praha 1982.

Nejedlý, Z.: 50 let Učitelských novin. In: Nejedlý, Z.: *O výchově a vzdělání*, sestavili J. Kojzar a J. Ryska, Praha 1953.

Dittes, F.: *Reden und Aufsätze zur Schulpolitik*. "Ausgewählt, eingeleitet und erläutert von K.-H. Günther, Berlin (DDR) 1957.

Cach, J.: *Pedagogický seminář české univerzity v l. 1882—1887*, *Pedagogika* XXXIII, 1983, č. 1.

Príspevky k listáři dr. F. L. Riegra. Sebral J. Heidler, II, 1872—1903, Praha 1926.

Tilšer, F.: *Ve službách panstva*, Český Brod 1885.

Slaměník, F.: *Vzpomínky starého učitele*, Zábřeh 1907.

G. A. Lindnera drobné články pedagogické a psychologické, Velké Meziříčí 1885.

Cach, J.: *Otázky výchovy a vzdělání v počátcích českého dělnického hnutí*, Praha 1958.

Opata, R.: *Nástin vývoje marxisticko-leninské pedagogiky v ČSSR*, Praha 1981.

Škola obecná v r. 1884. Sestavil J. Klika, Praha 1886.

Kuzmin, M. N.: *Vývoj školství a vzdělání v Československu*. Praha 1981.

ЙОЗЕФ ЦАХ, КАРЕЛ РИДЛ, ЙОЗЕФ ВАЛЕНТА К ПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЕ ЗА ШКОЛУ В ЧЕСКИХ ЗЕМЛЯХ К КОНЦУ 19 СТОЛЕТИЯ

Очерк работников философского факультета КУ в Праге посвящен событиям, предшествовавшим и происшедшим в связи с изданием реакционной новеллы к школьному закону в 1883 г. В борьбе устаревшей и реакционной концепции школьной политики с концепцией, для того времени прогрессивной, столкнулись взгляды на воспитание и образование церковной иерархии и других переживающих опор феодального общества, либеральной буржуазии старочешской и младочешской ориентации, интеллигенции и учителей, а также и пионеров социализма. Непрестанная напряженность между теорией и практикой, о которой свидетельствуют закономерности истории школьных учреждений и педагогических теорий, в данном случае отнесена к сфере школьно-политической борьбы.

Идеологи реакционной новеллы нацелились на слабые места в школьном

законе от 1869 г. в области взаимных отношений между государством, школой и католической церковью и в области обязательного школьного обучения всех детей в возрасте до 14 лет, который выдвинул отсталую монархию в первый ряд наиболее прогрессивных стран. Защиту достижений закона и либерально-буржуазной педагогики проломил маневр клуба чешских депутатов парламента в Вене, который перешел на сторону реакционеров. Новелла закона способствовала усилению связи католической церкви со школой, позволяла предоставлять льготы в области посещения школы и снизила образовательный ценз учителей начальной школы.

Против новеллы выступили прежде всего представители прогрессивных учительского движения, прогрессивные недагоги, а после 1885 г. также и социал-демократическая пресса.

JOSEF CACH, KAREL RÝDL, JOSEF VALENTA TO THE POLITICAL STRUGGLES FOR SCHOOL IN CZECH LANDS AT THE END OF THE 19TH CENTURY

The study of the workers of the Faculty of Arts, Charles University, Prague, deals with the events preceeding and following the taking of the reactionary amendment of the Education Act in 1883. In the struggles of obsolete and reactionary conception of school policy against the conception progressive at that time the views of upbringing and education of clergy and other surviving resources of the feudal society, of liberal bourgeoisie of both the Old-Czech and the Young-Czech orientation, intelligentsia, teachers, as well as the pioneers of socialism, clash. Permanent tension between theory and

practice, regularities of history of school institutions and pedagogic theories being the evidence, is projected to the school — political struggles in this case.

The ideologists of the reactionary amendment concentrated on the weak points of the School Act of 1869 in the sphere of the relations of the state, the education system and the Roman-Catholic Church and the sphere of compulsory school attendance of all children up to the age of fourteen, due to which the backward monarchy ranked to the most progressive states. The defence of the achievements of the Act and the liberal

bourgeois pedagogics was broken down by the manoeuvre of the Czech Members of Parliaments' Club in Vienna having become the ally of the reaction. The amendment brought about strengthening the ties of the Roman-Catholic Church and the school, allowed tolerance as to at-

tandance and lowered education of primary school teachers.

The amendment was faugt against firstly by the representatives of the progressive teachers movement, progressive pedagogues and after 1885 also by the social-democratic press.